

Aktualne kierunki w badaniach retorycznych

Current developments in rhetorical studies

9 (4) 2022 ISSUE EDITORS: KATARZYNA MOLEK-KOZAKOWSKA, AGNIESZKA KAMPKA

ANNA DZIAŁAK-SZUBIŃSKA

UNIwersytet Warszawski, Polska

<https://orcid.org/0000-0001-8576-1674>

anna.dzialak-szubinska@uw.edu.pl

„Fabrykacja” dynastii Bragança. Studium oracji Antóniego de Sousy de Macedo, *Fala que fez o D. António de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade...* (1656)

‘Fabrication’ of the Bragança dynasty. A study of the oration of António de Sousa de Macedo, *Fala que fez o D. António de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade...* (1656)

Abstract

Artykuł przedstawia orację autorstwa Antóniego de Sousy de Macedo (1606-1682) *Fala que fez o D. António de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade, no juramento de rei do Muito Alto e Muito Poderoso Dom Afonso VI, nosso senhor, em quarta-feira 15 de novembro 1656*, wydaną drukiem w roku 1656. W tekście dowodzi się, że oracja wpisuje się w szerszy kontekst restauracyjny oraz post-restauracyjny związany zarówno z zakończeniem unii Portugalii i Hiszpanii (1640), jak i z wojną między oboma krajami (1640-1668). Zgodnie z założeniami *close reading* analizowane są główne osie pochwały monarchy i „fabrykacja” jego prestiżu oraz wizerunku całej dynastii. Wsparcie metodologiczne stanowi m.in. praca Petera Burke’a, *Fabrykacja Ludwika XIV* (wydanie polskie 2011).

This paper examines the oration by António de Sousa de Macedo (1606-1682) titled *Fala que fez o D. António de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade, no juramento de rei do Muito Alto e Muito Poderoso Dom Afonso VI, nosso senhor, em quarta-feira 15 de novembro 1656*, published in 1656. The article argues that the oration is part of a wider restoration and post-restoration context framed by the end of the union between Portugal and Spain (1640) and the war between the two countries (1640-1668). Following the principles of *close reading*, the analysis pursues the main axes of the monarch's praise and “fabrication” of his prestige and the image of the whole dynasty. The article finds methodological support in, among others, Peter Burke's *The Fabrication of Louis XIV* (Polish edition 2011).

Key words

António de Sousa de Macedo, restauracja, „fabrykacja”, Alfons VI, oracja okolicznościowa

António de Sousa de Macedo, Portuguese restoration, “fabrication”, Afonso VI of Portugal, occasional oration

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).

The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Received: 21 July 2022 | Accepted: 24 November 2022

DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2022.4.5>

ANNA DZIAŁAK-SZUBIŃSKA

UNIwersytet Warszawski, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0001-8576-1674>

anna.dzialak-szubinska@uw.edu.pl

„Fabrykacja” dynastii Bragança. Studium oracji António de Sousy de Macedo, *Fala que fez o D. António de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade... (1656)*¹

Na jóia de Portugal
ElRey diamante se ostenta,
Pérola a Rainha é
E Pedro preciosa pedra.

(Jerónimo Baía, *Romance II*)²

Założenia wstępne i metodologia

Artykuł ma na celu przedstawienie „fabrykacji” dynastii Bragança na przykładzie oracji autorstwa António de Sousy de Macedo (1606-1682) wydanej drukiem w roku 1656 roku. Pełny tytuł oracji brzmi: *Fala que fez o D. António de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade, no juramento de rei do Muito Alto e Muito Poderoso Dom Affonso V, nosso senhor, em quarta-feira 15 de Novembro 1656*, a więc *Oracja, którą wygłosił D.³ Antonio de Sousa de Macedo z Rady Jego Królewskiej Mości podczas zaprzysiężenia na króla Jego Wysokości Potężnego Dom Alfonsa VI. W środę 15 listopada 1656*. Jest to – jak

1. Dziękuję za cenne informacje dotyczące morfologii tekstu dr. Pedro Mesquicie, kierownikowi zbiorów specjalnych (*Reservados*) Biblioteka Nacional de Portugal. Informacje dotyczące cenzury, *Monarchia Lusitana* i ramy literacko-wydawniczej prac cystersów zawdzięczam kwerendzie zrealizowanej podczas mikrograntu Miniatura 3 ‘Rama literacko-wydawnicza wybranych prac historiograficznych Cystersów z klasztoru Santa Maria de Alcobça opublikowanych w latach 1580-1640 – kwerenda w Biblioteka Nacional de Portugal’, nr rejestracyjny 2019/03/X/HS2/01359: M3 501-D133-66-0006225.

2. „W klejnotach koronnych Portugalii / Król jest diamentem / Królowa perłą, / A [infant] Piotr szlachetnym kamieniem”. Wiersz wydany drukiem w IV tomie *Fénix Renascida* (1746, 176-180, cytowany fragment 177), poświęcony zaślubinom Alfonsa VI i orszakowi towarzyszącemu rodzinie królewskiej. Poprzedni wiersz w tomie, również poprzez metafory szlachetnych kamieni, wychwala arystokrację. Por. też Carvalho 2006, 175-179, szczególnie 177. Cytaty z języka portugalskiego, o ile nie zaznaczono inaczej bądź nie występuje tłumaczenie oficjalne (jak w przypadku *Luzytanów*), w tłumaczeniu autorki artykułu. Ortografia i interpunkcja języka portugalskiego zostały uwspółcześnione i zastosowane zgodnie z najnowszymi wytycznymi (*Acordo Ortográfico*).

3. D. to skrót od Dom, od łacińskiego wyrazu pan. Stanowi on tytuł honorowy poprzedzający imiona królów, a także arystokratów, duchownych, etc. Tutaj D. poprzedza imię autora, sygnalizując szlacheckie pochodzenie, zaś Dom imię i sygnaturę monarchy. Alternatywnie D. może stanowić skrót od Doutor (doktor) – pojawia się on w tytule tego samego druku wydanej przez innego wydawcę. Przy czym zazwyczaj stosowany skrót od Doutor to Dr.

sama nazwa wskazuje – okolicznościowa przemowa towarzysząca ceremoniałowi zaprzysiężenia na króla Alfonsa VI (1643-1683), drugiego władcy z portugalskiej dynastii Bragança.

Tytułowa „fabrykacja” odnosi się do terminu ukutego przez brytyjskiego historyka Petera Burke’a w *Fabrication of Louis XIV* (1992, 2011 – wydanie polskie). Podążając za Burkiem, „fabrykację” należy tutaj rozumieć jako świadome tworzenie obrazu monarchy w ramach propagandy królewskiej oraz politycznego „dyskursu sukcesu”, który jest „produkowany” za pomocą twórczości literackiej, artystycznej czy ceremoniału (zob. Burke 2011). Zgodnie z założeniami *close reading* i badaniami luzofońskich naukowców (np. Anastácio 2007, 117-136; Pestre de Almeida 2011, 85-119) przyjmuję, że podobne praktyki „fabrykacyjne” miały miejsce w Portugalii w czasach dynastii Bragança.⁴ W tym artykule skupię się przede wszystkim na wizerunku króla Alfonsa VI i jego rodu, aczkolwiek „fabrykację” dynastii Bragança należy rozumieć szerzej, jako całość zabiegów legitymizacyjnych i pochwalnych.

W artykule prześlę konkretne praktyki dyskursywne obecne w oracji Antóniego de Sousy de Macedo. Obok prac Burke’a (2011, 2012) odwołam się także tekstów Rogera Chartiera (1985) i klasycznej już książki Ernsta Roberta Curtiusa (1997). W kontekście retorycznym i w celu lepszej kontekstualizacji dzieła odniosę się również do historyków literatury (Pestre de Almeida 2011; Gonçalves Pires 2003; Anastácio 2007; Niedźwiedź 2003). Przedmiotem niniejszego interdyscyplinarnego badania będzie jeden przykładowy tekst przedstawiony na tle polityczno-literackim epoki. W interesującym nas okresie powstały jednak setki mów, okolicznościowych broszur, traktatów i pism mających służyć pochvale nowej dynastii Bragança. Dlatego też zanim przejdę do analizy i interpretacji wybranej oracji Antóniego de Sousy de Macedo, pochylę się nad samą dynastią Bragança i jej wyniesieniem na tron, a także nad innymi wybranymi tekstami tego okresu. To bowiem ten kontekst w dużej mierze determinuje potrzebę „fabrykacji” dynastii.

Dynastia Bragança – potrzeba „fabrykacji” i narzędzia⁵

Zgodnie ze słowami francuskiego historyka Rogera Chartiera, „L’État moderne d’entre XIIIe et XVIIe siècle doit toujours réitérer sa légitimité, réaffirmer son ordre, représenter sa puissance”⁶ (1985, 497). Wielopoziomowa legitymizacja jest zatem ściśle związana z fundamentami nowożytnej monarchii. W dynastii

4. Warto nadmienić, że panowanie Ludwika XIV, chronologicznie odpowiada czasom pierwszych Braganców. Wśród wizerunkowych inspiracji Ludwika IV, Burke wymienia zaś Filipa IV, władcę Hiszpanii, ale też Portugalii (2011, 183).

5. Szerzej o kontekście historycznym w Działak-Szubińska 2015: 1-18.

6. „Nowożytne państwo XIII-XVII wieku musi zawsze powtarzać swoją legitymację, potwierdzać swój porządek, reprezentować swoją władzę”.

Bragança nabiera ona jednak szczególnego wymiaru. Z czego to wynika? Przede wszystkim z kontekstu tzw. restauracji, to jest restytucji *domini naturales*, przywrócenia rodzimej monarchii i zerwania unii z Hiszpanią w roku 1640. Należy tu zaznaczyć, że w latach 1580-1640 Portugalia była rządzona przez Habsburgów w ramach unii iberyjskiej. Ostatnim Habsburgiem na portugalskim tronie był Filip IV [III]⁷, a rozdzielenie obu państw odbyło się w wyniku zamachu stanu, który wyniósł do władzy Bragançów: najważniejszy ród arystokratyczny w Portugalii, blisko spokrewniony z wcześniejszymi władcami z dynastii Avis.⁸ Zamach stanu przerodził się w wojnę, która zantagonizowała Portugalię i Hiszpanię na 28 lat. Dopiero 13 lutego 1668 roku, dzięki mediacji Anglii, Hiszpania i Portugalia zawarły porozumienie pokojowe, sygnując traktat lizboński.

Jak zwrócili już uwagę portugalscy badacze (np. Anastácio 2007, 118), przez cały ten okres Portugalia i Hiszpania obok wojny konwencjonalnej walczyły także na innych polach, w tym poprzez piśmiennictwo i literaturę. Można zatem mówić o swoistych bitwach literackich i wcieleniu w życie motywu *armas y letras* – „broń i literatura” (por. Curtius 1997, 186-187). Za panowania pierwszych Bragançów wychodziły bowiem spod prasy drukarskiej setki prac, które miały służyć nowo powstałej dynastii (szerzej zob. np. Anastácio 2007, 117-136). João Francisco Marques przedstawia dane statystyczne obejmujące ponad 700 druków, wśród których wyróżnia kazania, apologie prawnicze, literaturę panegiryczną wierszem i prozą, sprawozdania wojskowe, sprawozdania dyplomatyczne i varia napisane w kilku europejskich językach, tj. po kastylijsku, portugalsku, łacinie, ale także angielsku i niderlandzku (Marques 1983, 503-509, zob. też Anastácio 2007, 121). Jak zaznacza Anastácio, opisy aktualnych wydarzeń, w tym oficjalnych ceremonii czy starć zbrojnych, miały w założeniu docierać do jak najszerszego grona (Anastácio 2007, 124). Takie relacje znajdziemy nie tylko w prozie, ale również w poezji: wymieńmy tu chociażby wiersz Jerónimo Baía, który stanowi motto do niniejszego artykułu. Poeta, na kanwie tematu zaślubin Alfonsa VI, opiewa w nim dynastię Bragança, wykorzystując motyw szlachetnych kamieni. Tematyka około-restauracyjna jest chętnie podejmowana także przez innych poetów (por. Carvalho 2006, 175-179). Powyżej wzmiankowana liczba, tj. ponad 700 druków wymienionych przez Marquesa, zdaje się to potwierdzać. Mówi także o zainteresowaniu tą tematyką i o relatywnie rozległym rynku wydawniczo-czytelniczym. W tym miejscu należy też wskazać na polemiczny charakter literatury tego okresu. Do najbardziej znanych sporów literacko-dyplomatycznych należy bez wątpienia ten wokół pracy Caramuela Lobkovitza, *Philippus Prudens* (1639). Tekst opublikowany jeszcze przed odsunięciem Habsburgów od władzy, broni praw Filipa IV [III]

7. Podwójna sygnatura odpowiada porządkowi hiszpańskiemu (Filip IV) i portugalskiemu (Filip III).

8. Władcy Portugalii pochodzili z czterech dynastii. Były to odpowiednio: dynastia burgundzka, dynastia Avis, dynastia habsburska i dynastia Bragança.

do korony portugalskiej. Z Lobkovitzem polemizuje szereg portugalskich autorów. Jak to zgrabnie podsumowuje hiszpański historyk Fernando Bouza Álvarez, drukuje się „Caramuele i AntyCaramuele i obrony Caramueli, Manifesty i Antymanifesty” (Bouza Álvarez apud Freire Costa i Soares da Cunha 2006, 162). W czasach restauracji miejscem takiej symbolicznej walki był także dwór z całym bogactwem ceremoniału: on również służył promowaniu konkretnego obrazu monarchy (Gomes Justo 2019, 34).

Autor omawianej oracji wpisuje się w powyższy trend: de Sousa de Macedo opublikował dwa polemiczne pamflety (por. Barbosa da Silva 2015, 20-22; Freire Costa i Soares da Cunha 2006, 163) oraz traktat *Lusitania Liberata* (1645) wprost opowiadający się za odrzuceniem argumentacji Caramuela Lobkovitza. Jak tłumaczył Macedo 10 grudnia 1643 roku w liście do hrabiego Vidigueira, swego protektora i portugalskiego ambasadora w Paryżu:

Drukuję wielki tom, *Lusitania Liberata*, po łacinie [...], który – jak miemam – rozwiąże wszelkie spory o początkach i dalszych dziejach Portugalii, historiach, legislacji i ciekawostkach. Obiecuję Waszej Ekscelencji, że z rzeczonym autorem [tj. Lobkovitzem] i resztą Kastylijczyków ostro się w nim porachuję⁹ (de Sousa de Macedo apud. Prestage 1916, 69; por. Freire Costa i Soares da Cunha 2006, 163).

I później, 10 marca 1645, o jednej z rycin, „smok [siedzący] na pół-lwie pół-owcy [, który znajduje się] na karcie tytułowej to odpowiedź na rycinę, którą Caramuel [Lobkovitz] umieścił w swej książce *Philippus Prudens*” (de Sousa de Macedo apud Prestage 1916, 71). Pojawiająca się w dziele *Lusitania Liberata* rycina z koronowanym smokiem, który atakuje lwa (de Sousa de Macedo 1645, frontyspis) jest, jak się można domyślić, celowym zabiegiem artystycznym. Zwierzęta reprezentują Portugalie Bragançów (smok) i Hiszpanię Habsburgów (lew) (Pestre de Almeida 2011, 88, 93). Majestatyczny smok powraca także na kolejnych kartach (de Sousa de Macedo 1645, 708): na przykład stoi na ziemskim globie. Opleciony szarfą z napisem „Dominabitur astris”¹⁰ symbolicznie czyni sobie ziemię poddaną, a także zwiastuje zapisane w gwiazdach dalsze sukcesy nowej dynastii (Pestre de Almeida 2011, 88). Co znamienne, rycina ta otwiera aneks, w którym zawarte są przepowiednie dotyczące przyszłej wielkości Portugalii. Kolejnym kluczem argumentacyjnym jest specjalne miejsce Portugalii w planie Bożym. Ilustruje je rycina odwołująca się do bitwy pod Ourique (1139). Widzimy na niej pierwszego portugalskiego monarchę klęczącego przed ukrzyżowanym Chrystusem (de Sousa de Macedo 1645, 93). W myśl utrwalonej w XV wieku legendy, Jezus ukazał się mu w przededniu bitwy pod Ourique i zapowiedział wygraną oraz namaścił go na króla. Inne godne naszej uwagi ryciny to chociażby feniks powstający z popiołów

9. Autor dosłownie mówi o „niepozostawieniu żadnej zdrowej kości”.

10. Odwołanie do „Vir sapiens dominabitur astris” – „Mędrzec będzie rządził gwiazdami”.

(de Sousa de Macedo 1645, 470), który pokazuje sukces Restauracji w opozycji do unii iberyjskiej czy też, wedle słów Lilian Pestre de Almeida, symboliczne przejście między przeszłością a czasami współczesnymi autorowi (2011, 89), triumf Jana IV (de Sousa de Macedo 1645, 650) oraz tablica genealogiczna wzorowana na drzewie Jessego. Ta ostatnia łączy Chrystusa z Bragançami, przesłaniem odnowy oraz mesjanistyczną wizją dziejów Portugalii (por. Pestre de Almeida 2011, 102). Łączna liczba rycin to trzynaście: wszystkie mają wartość retoryczną i bądź to atakują Habsburgów, bądź to chwalą Bragançów.¹¹ Patrząc na profil autora – na wielu poziomach silnie związanego z młodą portugalską dynastią – możemy przyjąć, że dzieła te, podobnie jak oracja, której zaraz się przyjrzymy, z jednej strony stanowią część przemyślanego projektu pochwalnego, z drugiej zaś wpisują się w szeroko pojętą pracę na rzecz portugalskich monarchów. Oto de Sousa de Macedo jawi się nie tylko jako panegirysta Bragançów – autor licznych dzieł pochwalnych, ale także dyplomata w służbie Portugalii i dynastii od Londynu po Hagę, polityk biegły w sprawach lokalnych – Sekretarz Stanu Alfonsa VI (szerzej patrz Barbosa da Silva 2015).

Jak widzimy zatem na tym przykładzie, portugalskim autorom, w tym de Souse de Macedo, nieobce było świadome operowanie obrazem i słowem w służbie młodej dynastii. Co więcej, jak pisze Vanda Anastácio, król Jan IV był osobiście zaangażowany w wielotorową propagandę i świadomie włączał w nią ludzi ze swego otoczenia, w tym właśnie de Souse de Macedo (2007, 121-122). Mając na uwadze powyższe, nie powinno nas dziwić, że okres restauracji i post-restauracji, tj. tzw. wojny o restaurację, obfituje w przykłady produkcji legitymizacyjnej, która – jak przyjmuję – służy „fabrykacji” dynastii Bragança rozumianej w kontekście terminologii ukutej przez brytyjskiego historyka. Jak zauważa Burke, życie Ludwika XIV to spektakl pełny rytuałów, a wizerunek monarchy był uwieczniany na licznych dziełach sztuki (Burke 2012, 102-103). W tym kontekście Burke pisze właśnie o „fabrykacji”, bowiem

król ten podlegał nieustannej kreacji i re-kreacji za pośrednictwem widowisk, w których odgrywał swoją rolę, ową „wielką rolę” [...]. Widowiska te i liczne ich przedstawienia – przedstawienia przedstawień – czyniły Ludwika widocznym dla rozmaitych odbiorców: jego arystokratów, poddanych, cudzoziemskich dworów, a nawet potomnych. Przedstawienia te przyoblekały się w rzeczywistość w tym sensie, że rzutowały na sytuację polityczną. (Burke 2012, 104)

Podobnie, jak zaraz wykażę, „kreowano i re-kreowano” obraz Portugalii i pierwszych monarchów z dynastii brygantyńskiej. Diogo Ramada Curto zauważa wszak, że okres restauracji i samo wyniesienie na tron pierwszego przedstawiciela dynastii Bragança, Jana IV, charakteryzują się znaczną rytualizacją (Curto Ramada 2018, 269). Zasadne wydaje się rozciągnięcie tej konstatacji także na lata późniejsze.

11. Cały druk dostępny m.in. na stronie Biblioteca Nacional de Portugal: <https://purl.pt/25805>.

Oracja Antóniego de Sousy de Macedo – analiza i interpretacja

Przyjrzelśmy się kontekstowi historyczno-literackiemu pierwszych lat post-restauracyjnych. Przejdźmy zatem do samej oracji i jej głównego bohatera. Alfons VI był drugim monarchą z dynastii Bragança. Urodził się w 1643 roku, a w 1653 został zaprzysiężony jako następca Jana IV. Królem został w 1656 roku, po śmierci ojca.¹² Miał wtedy 13 lat, więc do czasu osiągnięcia zdolności do samodzielnych rządów regencję sprawowała jego matka, Ludwika de Guzman.¹³ W historiografii Alfons VI zapisał się jako „Zwycięski”, co wiąże się z zakończeniem wojny z Hiszpanią. Równocześnie jednak wspominany jest jako monarcha raczej nieudolny. Rozwiedzono się też nad jego chorobami, w tym m.in. powikłaniami po zakażeniu przebyłym w dzieciństwie, czy złym towarzystwem, w którym się obracał (patrz m.in. Barreto Xavier i Cardim 2006, 39-45, szczególnie 42-43; Newitt 2020, 106-109). Alfons VI został odsunięty od władzy przez swego młodszego brata Piotra, przyszłego Piotra II, i zmarł na zesłaniu w 1683 roku. Tyle słowem wstępu, bo omawiana tu oracja wiąże się z samym początkiem panowania Alfonsa VI – momentem zaprzysiężenia i koronacji, który – jak podkreślają historycy – był raczej wydarzeniem radosnym (Barreto Xavier i Cardim 2006: 68).

Przygotowania do ceremonii obejmowały m.in. stworzenie specjalnego podestu i udekorowanie go (Gomes Justo 2019, 37; Barreto Xavier i Cardim 2006, 67; patrz też Valente de Oliveira 1658, 3 i kolejne). Samo wydarzenie było zaś ściśle zaplanowane i odbywało się przy udziale najważniejszych osób w królestwie (Gomes Justo 2019, 38 i kolejne). Omawiana tu oracja, jak dowiadujemy się ze sprawozdania wydanego w 1658 (Valente de Oliveira 1658, 18 i kolejne), także była uwzględniona podczas ceremoniału. Zgodnie z oficjalną relacją wydaną drukiem przez Henrique Valente de Oliveira – drukarza królewskiego – António de Sousa de Macedo miał przemawiać na samym początku uroczystości z wysokości podestu. Oczywiście, nie możemy mieć pewności, że mowa faktycznie została wygłoszona, ale istnieją przesłanki, które zdają się to potwierdzać: adresatywna forma samej oracji, a także oficjalna relacja z ceremonii. Co ważne, taka mowa zwyczajowo była wygłaszana podczas ceremonii koronacyjnych (patrz Barreto Xavier i Cardim 2006, 67).

Oracja de Sousy de Macedo, jak już wskazałam, jest zatytułowana *Oracja, którą wygłosił D. Antonio de Sousa de Macedo z Rady Jego Królewskiej Mości podczas zaprzysiężenia na króla Jego Wysokości Potężnego Dom Alfonsa VI. W środę 15 listopada 1656*. Tekst został wydany trzy razy: w dwóch niezależnych drukach z roku 1656 wydanych przez Henrique Valente de Oliveira oraz przez Officina

12. Nadmienić tu wypada, że Alfons nie był najstarszym synem Jana IV: następcą miał być jego starszy brat, Teodozjusz, zmarły przedwcześnie w 1653 roku.

13. Teoretycznie granicę stanowiło 14 lat, ale regencja przedłużyła się. Jak wyjaśniają biografowie króla, monarcha potrzebował więcej czasu na wdrożenie się w obowiązki (por. Barreto Xavier e Cardim 2006, 71).

Craesbeeckiana a także jako przedruk we wspomnianej powyżej relacji z 1658 roku wydanej przez Henrique Valente de Oliveira.

W tym kontekście warto pochylić się chwilę nad kontekstem wydawniczym, a konkretnie nad kwestią cenzury. W tym okresie obowiązywała bowiem w Portugalii procedura cenzorska obejmująca trzy etapy: zgodę ordynariusza, zgodę inkwizycji oraz zgodę króla. Stosowne osoby, wskazane na każdym etapie, oceniały prace i kwalifikowały je jako nadające się do druku lub nie. W XVII wieku wydanie oceny, nadto w trybie trzyetapowym, mogło zająć nawet ponad rok. Anastácio pisze o zakresie od roku do dwóch lat, które miały od przedłożenia dzieła cenzorom do jego dopuszczenia do sprzedaży (2007, 122). Dotyczy to chociażby drugiej części *Monarchia Lusitana* (1609) Brito, gdzie pierwsze aprobacje pochodzą z marca 1607 roku, a ostatnie z września 1608, zaś tekst ukazuje się drukiem w 1609 roku. Dla porównania czwarta część *Monarchia Lusitana* António Brandão otrzymuje *taxas* po roku od wstępnych aprobacji: *taxas* pochodzą z grudnia 1632 roku, ostatnia wydana aprobacja z września 1631 roku, zaś tekst ukazuje się drukiem w 1632 roku. Wszystkie oceny były przedrukowywane na początkowych kartach prac (por. szerzej Esteves Payan Martin 2005. Patrz też Anastácio 2007, 122, przypis 21) i bywały nieraz bardzo obszerne. Procedura ta nie znajduje odzwierciedlenia w oracji Macedo. Przyjrzyjmy się egzemplarzowi wydanemu przez Henrique Valente de Oliveira.¹⁴ Nie zawiera on stosownego odniesienia do zgód cenzorskich na karcie tytułowej („Com todas as licenças necessárias” – standardowa formuła). Brak też treści trójdzielnych aprobacji. Pojawia się jedynie informacja „Pode correr este papel”, tj. „druk ten może zostać dopuszczony do obiegu”.¹⁵ Data wydania zgody to 28 listopada 1656, a podpisani pod nią cenzorzy to Pacheco, Diogo de Sousa, Rocha. Drugi typ pozwoleń związany z opodatkowaniem, tzw. *taxa* został wydany już następnego dnia: 29 listopada 1656. Podpisani to Pacheco, Mattos i Carvalha.¹⁶ Podobnie wygląda treść aprobacji w wersji wydanej przez Officina Craesbeeckiana. Omawiana tu oracja została wydana niedługo po koronacji monarchy, w dość dużym pośpiechu, przez dwóch różnych drukarzy. Oczywiście, na procedurę mogła wpłynąć chociażby niewielka objętość oracji czy też fakt, że została publicznie wygłoszona i władze miały okazje się z nią uprzednio zapoznać. Zdaje się jednak, że równie istotna była jej treść. Oto, jak zauważa Anastácio, restauracyjne panegiryki były standardowo wydawane dość sprawnie.

14. W pracy korzystałam z egzemplarza przechowywanego w Biblioteca Nacional de Portugal (RES. 96//22 V). Egzemplarz z lisbońskiej biblioteki znajduje się w kloдку introligatorskim z dwudziestoma pięcioma innymi pozycjami, drukami o podobnym charakterze. Format bibliograficzny oracji to quarto, a liczba kart cztery. Są to m.in. manifest królestwa Portugalii (RES. 96//1 V), relacja o śmierci króla Jana IV (RES. 96//17 V), relacja z uroczystości towarzyszących ślubowi Katarzyny Bragança (RES. 96//20 V). Interesujący nas druk stanowi pozycję o numerze 22. Egzemplarz, z którego korzystałam można znaleźć na stronie Biblioteca Nacional de Portugal: <https://purl.pt/12102>.

15. Dosłownie „papier („papel”) – słowo jest używane na określenie wszelkich pamfletów, oracji, krótkich tekstów, które są drukowane w tym okresie. Por. Anastácio 2007, 119.

16. Bardziej prawdopodobna forma nazwiska to Carvalho. Takie nazwisko figuruje także w aprobacji wydania Officina Craesbeeckiana.

Zdaniem badaczki było to możliwe dzięki bezpośredniej interwencji monarchy (Anastácio 2007, 122). Tak więc także w przypadku tej oracji szybki proces oceny może świadczyć o faktycznej siatce wpływów i nacisków, które miały na celu przyspieszenie druku i wejścia w obieg czytelniczy tekstów, które „fabrykowały” poszczególnych monarchów i przekonywały o legalności, prestiżu i roli nowej dynastii.

Współgra z tą tezą sama treść oracji. Jest ona dostosowana do okoliczności: została w całości poświęcona pochwale króla i jego przodków. Uwagę zwraca szczególnie żarliwa pochwała Jana IV, ojca zaprzysięganego monarchy i fundatora dynastii Bragança. Wspominate są także historyczne wydarzenia związane z restauracją takie jak uwięzienie przez Hiszpanów brata Jana IV, Edwarda, czy średniowieczne początki Portugalii. Co ważne, podkreślana jest również wyjątkowość królów Portugalii: wspominate są m.in. ich szczególne atrybuty (np. mądrość, łaskawość kolejnych władców 1656, 3-4) oraz wrodzona wielkość (1656, 6).

Oracja zaczyna się od apostrofy do samego monarchy, Alfonsa VI („Wielki, potężny i wspaniały Książę” – „Muito Alto, muito poderoso e muito excelente Príncipe” 1656, 1). Następnie de Sousa de Macedo rozwodzi się nad konceptem śmierci i nieśmiertelności. Wreszcie stwierdza, że cnota czyni nieśmiertelnym, a śmierć wielkiego męża nie powinna być opłakiwana, dopiero doświadczenie śmierci umożliwia bowiem szczerą pochwałę: oracje funeralne winny być zatem radosne, a podczas egzekwii nie powinno się ronić łez. Przechodzi następnie płynnie do egzemplifikacji: mężem prawdziwie wybitnym, który dopiero co odszedł, jest Jan IV (1656, 1).¹⁷ Pochwała zmarłego monarchy opiera się przede wszystkim na kontekście restauracyjnym, a więc na zakończeniu unii z Hiszpanią w roku 1640 i walce o niezależność Portugalii. De Sousa de Macedo wskazuje też, że Jan IV jest prawdziwie nieśmiertelny, a wielkość jego czynów trudno opisać słowami: „Choćbym miał sto ust, jak śpiewał Wergiliusz¹⁸, gdyby wszystkie moje członki zamieniły się w języki, jak pragnął Hieronim, gdybym mówił językami ludzi i aniołów, jak mówił Paweł, nigdy nie dałbym rady wyjaśnić chwały wolności danej nam przez mocne ramię Boga” (1656, 2). W wymiarze leksykalnym także można zauważyć, jak autor przechodzi od bardziej ogólnych wyrażen do identyfikacji monarchy, korzystając z pola semantycznego związanego z chwałą. Pojawiają się epitety takie jak: „um sujeito quase divino” („był prawie boski”),

17. Wersja zdigitalizowana przez Biblioteca Nacional de Portugal nie posiada odniesień do numerów kart. Dodatkowo kolejność kart w egzemplarzu z Biblioteca Nacional de Portugal jest odwrócona w oprawie (karty 2 i 3 są zamienione kolejnością). Numerację nadałam zatem samodzielnie, według układu zgodnego z treścią i podług kolejności odtworzonej na podstawie wersji z Bayerische Staatsbibliothek.

18. Autor odnosi się tu do znanych tekstów kultury w tym *Eneidy* i Pierwszego Listu do Koryntian. Na marginesie można się zastanowić, czy akurat wybór tego passusu *Eneidy* jest najtrafniejszy: mowa w nim przecież o występkach („Chociażby sto języków, sto ust miała jedna / I żelazny głos, jeszcze występków bezedna / Nie mogłabym wysłować ni wszystkich kar za nie” VI-625).

„traz [...] o rosto no Céu” („głową sięga Niebios”), „Virtude” („Cnota”), „Varão ilustre” („wielki Mąż”), „Herói” („Bohater”) (1656, 1) z czasem zamieniają się w „Pai da pátria” („Ojciec ojczyzny”), „João insigne” („sławny Jan [IV]”), „Príncipe verdadeiramente ilustre” („prawdziwie wielki Książę”), „Rei memorável” („godny pamięci Król”) (1656, 2). Ich kumulacja dodatkowo podkreśla wielkość pierwszego monarchy z dynastii Bragança. Widzimy też efekt gradacji i hiperbolizację tak charakterystyczne dla baroku (por. Gonçalves Pires 2003, 25-26). Szczęśliwie, jak zauważa pisarz, Jan IV pozostawił dziedzica – Alfonsa VI. Konkluzja ta pozwala na przejście do głównego przedmiotu mowy, czyli pochwały Alfonsa VI.

Po pochwaleniu Jana IV następuje laudacja jego następcy – Alfonsa VI. Rozpoczyna ją wspomnienie wydarzeń historycznych związanych z narodzinami młodego władcy. Autor przypomina o uwięzieniu infanta Edwarda, brata króla Jana IV.¹⁹ Macedo pochyła się tutaj nad konceptem sprawiedliwości opierając swój wywód na paradoksach. Sprawiedliwość to zatem „uma flor que não se murcha” („kwiat, który nie więdnie”), „uma saúde que não adocece” („zdrowie, które nie zawodzi”, dosłownie, „zdrowie, które nie choruje”), „uma vida que não morre” („życie, które się nie kończy”, dosłownie, „życie, które nie umiera”), „uma serenidade que não se turba” („spokój, który nie zostaje zakłócony”), „um Sol que não se põe” („Słońce, które nie zachodzi”) (1656, 2). Okazuje się oto, że swoimi narodzinami Alfons VI wynagradza Portugalii zaznane krzywdy.

Autor wyjaśnia także znaczenie imienia króla. Otóż Alfons został nazwany na cześć pierwszego króla Portugalii, Alfonsa Henriquesa. Następuje zatem symboliczne zestawienie pierwszego króla Portugalii z drugim władcą portugalskim po okresie unii iberyjskiej (por. Barreto Xavier i Cardim 2006, 67). Zabiegi takie, co znamienne, były stosowane także w odniesieniu do Ludwika XIV łączonego z różnymi historycznymi postaciami (Burke 2011, 48), w tym z Chlodwigiem (Burke 2011, 44). W przypadku Portugalii pierwszy monarcha ma jednak dodatkowe symboliczne konotacje: to on ostatecznie oddzielił Portugalię od Kastylii i Leónu oraz zawiera ją Chrystusowi podczas legendarnej bitwy pod Ourique. Kontekst ten zostaje wykorzystany retorycznie przez Macedo. Wspomina on Alfonsa I jako pierwszego króla Portugalii. Równocześnie odwołuje się do innego monarchy o tym imieniu – władcy Kastylii i Leónu, Alfonsa VI, który wydzielił Portugalię z Kastylii, „by nigdy więcej się nie połączyły” (1656, 3). Następuje tu zatem symboliczne zestawienie trzech monarchów o tym samym imieniu, w tym dwóch o identycznej sygnaturze. Co więcej, za pomocą zdania „In ipsa attenuate ego respiciam et videbo” (1656, 3) autor nawiązuje do tradycji cudu pod Ourique – wspomnianego już ikonicznego wydarzenia z mitologii narodowej Portugalii,

19. Infant Edward został uwięziony w Pasawie na prośbę Hiszpanii. Przez wiele lat zabiegano o jego uwolnienie. Zmarł w niewoli.

kiedy to Alfonsowi Henriquesowi ukazał się sam Chrystus i zapowiedział przyszłe zwycięstwa i chwałę (patrz np. Vieira 1854, 333). W dalszej części pisarz zestawia Alfonsa VI z dotychczasowymi władcami Portugalii. Wyraża oczekiwanie, że Alfons VI będzie posiadał wszystkie ich najlepsze cechy. A więc: będzie pobożny jak Alfons Henriques, łaskawy jak Sancho I, zapobiegliwy jak Alfons II, łagodny jak Sancho II, rzutki jak Alfons III, hojny jak Dionizy, dzielny jak Alfons IV, sprawiedliwy jak Piotr [I], wspaniały jak Ferdynand, niezłomny jak Jan I, gorliwy jak Edward, cnotliwy jak Alfons V, ostrożny jak Jan II, odważny jak Manuel [I], pełen miłości jak Jan III, wspaniałomyślny jak Sebastian, oddany religii jak Henryk i szczęśliwy jak Jan IV (1656, 3-4). Cnoty przyporządkowane do władców częściowo korespondują z ich przydomkami, częściowo zaś podsumowują charakter ich panowania. Przykładowo Piotr I faktycznie nosi przydomek Sprawiedliwy, a Henryk, zanim został królem Portugalii, sprawował funkcję wielkiego inkwizytora Portugalii. Widać wyraźnie, że w tym chronologicznym wyliczeniu brakuje Filipa II [I], Filipa III [II] i Filipa IV [III] – władców z dynastii Habsburgów. Dyskurs właściwy dla restauracji podważa bowiem ich prawo do tronu Portugalii i kwestionuje legalność ich rządów. Nierzadko zostają symbolicznie usunięci z listy monarchów, jak np. w reprezentacyjnej sali uniwersytetu w Coimbrze, w której przedstawieni są wszyscy władcy Portugalii z wyłączeniem hiszpańskich królów. W przypadku tekstu Macedo wyliczenie władców Portugalii daje także wrażenie ciągłości rządów i podkreśla legalność Bragançów. Kumulacja monarchów Portugalii i epitetów tworzy galerię cnót przodków, w których może się przejrzeć młody monarcha. Założyć można, że wyliczenie cnót władców ma zachęcić Alfonsa VI do podążenia w ich ślady. Jak odnotowuje António de Sousa de Macedo, „choć wasz wielki Ojciec zrobił dużo, nie powinniście poczuć się spełnionymi, póki nie zrobicie wiele więcej” („ainda que seu Grande Pai fez muito, não se há de contentar sem fazer muito mais”) (1656, 4). Za ilustrację takiego podejścia służą wybrani cesarze rzymscy m.in. Marek Aureliusz rządzący po Antoninie Piusie czy Oktawian August, następca Juliusza Cezara. Podkreślmy jednak, że sam król ma w momencie wygłoszenia oracji zaledwie trzynaście lat. Pochwały te opierają się zatem na założeniu, że cnoty są dziedziczne i tym samym współdzielili je także nowy monarcha. Wpisują się zatem w wymiar „fabrykacyjny” niżli w opis stanu faktycznego. Podobną obserwację można oczywiście rozciągnąć na specjalną rolę władców Portugalii w Boskim planie.

Autor przechodzi następnie do przedstawienia oczekiwań poddanych wobec nowego monarchy. Zaczyna zatem od podkreślenia legitymacji korteżów, którą dysponuje monarcha: oto trzy stany „wszyscy razem, a także każdy z osobna” („todos juntos e cada um por si”) przyjęły Alfonsa VI za swego króla jako najstarszego syna Jana IV i jego dziedzica oraz przysięgli mu „szacunek, posłuszeństwo

wraz ze wszystkimi przynależnymi mu prawami” („respeito, obediência e direitos que como a tal se lhe devem legitimamente”) (1656, 4). W zamian oczekują zaś m.in. respektowania praw i przywilejów oraz ochrony (1656, 4-5). W tym miejscu tekstu zostają także dyskretnie ukryte dalsze wskazówki dla monarchy. António de Sousa de Macedo wyraża nadzieję, że król będzie m.in. szlachetny, łaskawy, silny czy sprawiedliwy, oraz że będzie korzystał z pomocy ministrów, rad, trybunałów. Mowa zyskuje zatem rys deliberatywny. De Sousa de Macedo jest także autorem *Armonia politica* (1651) zaliczanego do gatunku zwierciadła książęcego (*speculum principium*). Praca ta zawiera szereg wskazówek dla monarchy, w tym także te dotyczące doboru ministrów czy konkretnych cnót, którymi władca musi się legitymować. De Sousa de Macedo powtarza zatem swoje poglądy na rolę i sposób sprawowania władzy przez monarchę znane już z wydanego wcześniej dzieła. Ważnym elementem jest wierność Bogu – to w nim widzi de Sousa de Macedo gwaranta władzy królewskiej. Wspomniana zostaje rola Stolicy Apostolskiej. Nadmienić należy, że stosunki między Portugalią a papieżem były od czasu restauracji napięte, a Jan IV został nawet ekskomunikowany. Jedną z osi sporu była kwestia nominacji biskupich. Odnośnie do warstwy słowa, we fragmencie tym zdradza de Sousa de Macedo swoje zamiłowanie do leksykalnych zabiegów retorycznych takich jak anadiploza („por centro de nossa vontade, vontade de nosso amor, amor de nossa glória, glória de nosso Reino”, 1656, 4, podkreślenia moje). Widać zatem dbałość nie tylko o treść, ale i o formę.

W całym omówionym fragmencie pojawiają się apostrofy do króla (V.A, V.A.R i Vossa Magestade – Wasza Wysokość i Wasza Królewska Wysokość, Wasza Królewska Mość) – to on jest głównym adresatem tej części oracji. Adresat zmienia się natomiast w kolejnej części, która zawiera odezwę do Portugalczyków, „oświeconych i wiernych” („ilustres e leais”) (1656, 5). Zgodnie ze słowami Macedo Portugalczycy będą „opłakiwać utracone dobro” („chorar o bem perdido”) (1656, 6), tj. króla Jana IV, ale „Ojciec żyje w Synu” („o Pai vive continuado no filho”) (1656, 6). Tym samym autor spaja początek przemowy i jej zakończenie: żałoba po zmarłym królu jest nie tylko punktem wyjścia, ale także zamyka tekst. De Sousa de Macedo przyrównuje królów Portugalii do Jupitera: wskazuje, że królowie Portugalii nigdy nie są „najmniejsi”, nawiązując tym samym do króla bogów w panteonie rzymskim czczonego jako „największy”. Część jest zakończona cytatem z pieśni czwartej *Luzytanów* Camõesa, z fragmentu poświęconego bitwie pod Aljubarrotą (1385), wielkiemu zwycięstwu Portugalczyków nad Kastylią: „Króla dzielnego tak macie, że jeśli / w tym bylibyście podobni do niego, / to łatwo byście w pył i puch roznieśli / każdego wroga – tym bardziej takiego” (Camões 1995, IV-18). Na koniec zaś de Sousa de Macedo zwraca się raz jeszcze do króla Alfonsa VI, któremu w imieniu poddanych przysięga wierność (1656, 6). Całość wieńczy

adresatywa do Boga: de Sousa de Macedo prosi w niej o opiekę nad królem oraz nad wzmiankowaną wcześniej regentką, Ludwiką de Guzman. Jego zdaniem królowie Portugalii cieszą się szczególną Bożą łaską (1656, 7).

Widzimy zatem, że mowa wpisuje się w kontekst uroczystości: sławi monarchię i monarchów. Równocześnie spełnia ona także kryteria mowy pochwalnej: jej przedmiotem jest pochwała konkretnej osoby, tj. króla Alfonsa VI i jego rodu. Jest utrzymana w stylu wysokim i zawiera, pomimo niewielkiej objętości, miejsca wspólne i liczne erudycyjne odniesienia literacko-kulturowe, m.in. wspomniane nawiązania do *Eneidy*, *Pisma Świętego*, eposu Camõesa, historii Portugalii. Jak zaznacza Jakub Niedźwiedź, to właśnie tego typu odniesienia stanowiły swoiste abecadło retorycznej edukacji (Niedźwiedź 2003, 193). Potwierdza te obserwacje Maria Lucília Gonçalves Pires, podkreślając rolę edukacji retorycznej w dobie baroku (Gonçalves Pires 2003, 22-23). Nie powinno zatem dziwić bogate wykorzystanie erudycyjnych wtrętów. Jak zauważa wspomniana badaczka, w kontekście portugalskim na uwagę zasługuje rola *elocutio* (Gonçalves Pires 2003, 23) i szerokie zastosowanie metafory, hiperboli, antytezy i hypotypozy (2003, 23-28). Choć Gonçalves Pires skupia się na poezji, jej spostrzeżenia można odnieść też do prozy. W oracji Antóniego de Sousy de Macedo widać bowiem świadomie wykorzystane figury retoryczne, jak np. wzmiankowane powyżej paradoksy, a także hiperbolizacja. De Sousa de Macedo odrobił zatem lekcję z „ozdobności”, Pamiętajmy jednak, że takie zabiegi to nie tylko kwestia formy i „ozdobności”, ale także element perswazji, właściwy dla stylu wysokiego (por. Burke 2011, 28 i kolejne, szczególnie 36-39 poświęcony stylowi).

Topika pochwały opiera się m.in. na przywołaniu zalet, w tym zalet ciała i ducha (por. np. Niedźwiedź 2003, 192-193). Widzimy, że Sousa de Macedo eksponuje przede wszystkim *bona animae*. Czy celowo odwraca uwagę od *bona corporis*? W tym kontekście zauważyć również wypada, że Jakub Niedźwiedź, omawiając panegiryki adresowane do Radziwiłłów, zwraca uwagę na zastosowanie pochwał indywidualnych i odniesionych do całego rodu (2003, 194-195). Omawiana mowa bazuje głównie na cechach uznanych za właściwe dla całej dynastii: król czerpie siłę z chwały poprzednich władców. Nowy monarcha zostaje wywyższony i umieszczony w jednym szeregu ze swoimi przodkami, których cnoty i zalety stały się, tym samym, także jego udziałem. Poza oczywistym nawiązaniem do tradycji, takie ujęcie można zapewne powiązać m.in. z młodym wiekiem króla, który nie miał jeszcze okazji wsławić się wielkimi czynami. Być może stanowi ono także formę ukrycia stanu zdrowia monarchy. Kwestia te wymagałaby jednak dalszych badań.

Zaznaczmy też, że w oracji zostają uwzględnieni wszyscy uczestnicy spektaklu koronacyjnego, tj. król i zgromadzeni. Mówca odwołuje się poprzez apostrofy do

swoich słuchaczy i do samego chwalonego. Mając na względzie, że dużo wskazuje na to, że mowa faktycznie była wygłoszona podczas ceremoniału, znamy jej główny cel. Oto miała ona promować konkretny, pozytywny obraz króla i jego rodu w dniu zaprzysiężenia i tuż po nim, być swoistą „fabrykacją” monarchy i całej dynastii w kontekście bieżących i bardziej odległych (*vide* wojna z Hiszpanią) potrzeb politycznych.

W oracji można też wyróżnić wyraźnie sześć osi tematycznych: wprowadzenie i zawiązanie tematu, pochwała przodków, w szczególności Jana IV, pochwała Alfonsa VI, oczekiwania sformułowane wobec króla, odezwa do poddanych, apostrofa do Boga. Odpowiadają one trójdzielnej strukturze: *egzordium*, *peroratio*, *confirmatio*, a poszczególne fragmenty są ze sobą sprawnie powiązane poprzez *transitiones*.

Podsumowanie

Resumując: oracja Antóniego de Sousy de Macedo napisana z okazji koronacji Alfonsa VI jest typowym drukiem okolicznościowym. Posiada równocześnie liczne cechy pochwalne i elementy doradcze. Mowa została napisana wysokim stylem, z wykorzystaniem narzędzi retorycznych właściwych dla gatunku i dla epoki. Tekst kreuje pozytywny obraz władcy. Król przedstawiony jest w niej jako łącznik między przeszłością a teraźniejszością, legalny monarcha, dziedzic przodków, który uosabia ich chwałę. Zauważyć należy, że monarcha z czwartej dynastii jest wpisany w schemat genealogiczny obejmujący wszystkich królów Portugalii, począwszy od jej fundatora – Alfonsa Henriquesa. Oracja – jak wiemy z innego źródła – była zapewne ujęta w porządku ceremoniału koronacyjnego. Co ważne, proces jej druku był przyspieszony. Równocześnie, mając na uwadze szczególną sytuację, w której znajdowała się w tym okresie Portugalia – w stanie wojny z Hiszpanią, po okresie sześćdziesięcioletniej unii pod berłem Habsburgów – przyjąć należy, że druk wpisuje się w „fabrykację” restauracji, tj. proces mający na celu stworzenie pozytywnego obrazu monarchów z dynastii Bragança, podkreślenie ich legalności i delegitymizację królów hiszpańskich. De Sousa de Macedo był jednym z autorów aktywnych na polu „fabrykacyjnym”: autorem licznych traktatów, oracji okolicznościowych i innych pochwalnych tekstów. Zauważyć należy, że António de Sousa de Macedo służy dynastii Bragança na wielu frontach. Jego działalność literacka jest więc niejako służebna, ale też uzupełnia działalność dyplomatyczną i polityczną. W tym kontekście warto by było przestudiować kompleksowo całą jego twórczość, bo – jak pisał jeszcze w latach 80-tych XX wieku wybitny portugalski historyk, Reis Torgal – „O Macedo brakuje całościowej monografii, na którą zasługuje” (1981, 303).

Bibliografia

- Auto do levantamento e juramento, que os grandes, titulos, seculares, ecclesiasticos, & mis pessoas que se acharão presentes fizerão a ElRey D. Affonso VI.* 1658. Lisboa: na Offcina de Henrique Valente de Oliveira.
- AA.VV.** 1746. *A Feniz Renascida, ou obras poeticas Dos melhores Engenhos Portuguezes.* Vol. IV. Lisboa: na Officina de Miguel Rodrigues.
- Almeida, Pestre de Lilian.** 2011. “A *Lusitania Liberata* ou a restauração portuguesa em imagens: análise iconológica do conjunto das gravuras da obra de António de Sousa de Macedo”, *Talia Dixit* 6: 85-119.
- Anastácio, Vanda.** 2007. “«Heróicas virtudes e escritos que as publiquem». D. Quixote nos papéis da Restauração”, *Iberoamericana. América Latina – España – Portugal.* 7(28): 17-136.
- Brito, Bernardo.** 1609. *Segunda parte da Monarchia Lusitana.* Lisboa: Impressa por Pedro Craesbeeck.
- Brandão, António.** 1632. *Quarta parte da Monarchia Lusitana.* Lisboa: Impressa por Pedro Craesbeeck.
- Burke, Peter.** 2011. *Fabrykacja Ludwika XIV.* Tłum. Robert Pucek i Michał Szczubiałka. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Burke, Peter.** 2012. *Historia kulturowa: wprowadzenie*, tłum. Justyn Hunia. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Camões, Luís Vaz de.** 1995. *Luzytanie.* Tłum. i przypisy Ireneusz Kania. Posł. Józef Waczków. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Carvalho, Rómulo de.** 2006. *O texto poético como documento social.* Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- Chartier, Roger.** 1985. “Construction de l’État moderne et formes culturelles: perspective et questions”. In *Culture et idéologie dans la gènesse de l’État moderne. Actes de la table ronde de Rome (15-17 octobre 1984)*: 491-503. https://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1984_act_82_1_2833 (18.11.2022).
- Costa, Leonor Freire i Cunha, Mafada Soares da.** 2006. *D. João IV.* Lisboa: Círculo de Leitores.
- Curtius, Ernst Robert.** 1998. *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze.* Tłum. A. Borowski, Kraków: Universitas.
- Działak-Szubińska, Anna.** 2015. “Kwiaty Hiszpanii, wspaniałości Portugalii (1631) António de Sousa de Macedo, czyli jak udowodnić »siłę« Portugalczyków”. *Res Rhetorica.* 2(4): 2-18 <https://doi.org/10.17380/rr2015.4.1>.
- Gomes Justo, Raquel.** 2019. *Rei morto. Rei posto. A cerimónia do juramento de D. João V o novo monarca português.* Praca magisterska. Lisboa: Universidade Nova de Lisboa.
- Gonçalves Pires, Maria Lucília.** 2003. *Poetas do Período Barroco. Apresentação crítica, antologia e sugestões para análise literária.* Lisboa: Edições Duarte Reis.
- Macedo, António de Sousa de.** 1656. *Falla que fez o D. Antonio de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade, no juramento de Rey do Muito Alto e Muito Poderoso Dom Affonso VI[,] Nosso senhor.* Lisboa: Na Officina de Henrique Valente de Oliveira. <https://purl.pt/12102>, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10691232-2>, <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000255130&page=1> (17.11.2022).
- Macedo, António de Sousa de.** 1656. *Macedo, António de Sousa de. 1656. Falla que fez o Doutor Antonio de Sousa de Macedo do Concelho da Fazenda da sua Magestade, no juramento de Rey do Muito Alto e Muito Poderoso Dom Affonso VI[,] Nosso senhor.* Lisboa: Na Officina Craesbeeckiana.

- Marques, João Francisco.** 1983. *A parenética portuguesa e a restauração (1640-1668). A revolta e a metalidade*. Vol. II. Porto: s.e.
- Newitt, Malyn.** 2020. *Os Bragança*. Trans. J. van Zeller. Lisboa: Texto.
- Niedźwiedź, Jakub.** 2003. „Jak pochwalić Radziwiłła, czyli garść uwag o topice panegirycznej”, *W Radziwiłłowie. Obrazy literackie, biografie i świadectwa historyczne*, red. Krzysztof Stępnik, 191-198. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Prestage, Edgard.** 1916. *Dr António de Sousa de Macedo. Residente de Portugal em Londres (1642-1646)*. Lisboa: Academia das Ciências de Lisboa.
- Ramada Curto, Diogo.** 2018. *Cultura política no tempo dos Filipes (1580-1640)*. Lisboa: Edições 70.
- Silva, Pedro José Barbosa.** 2015. *António de Sousa de Macedo. Diplomata, Conselheiro da Fazenda e Secretário de Estado*. Praca magisterska. Coimbra: Universidade de Coimbra. <https://eg.uc.pt/bitstream/10316/30132/1/Ant%C3%B3nio%20de%20Sousa%20de%20Macedo.%20Diplomata%2C%20Conselheiro%20da%20Fazenda%2C%20Secret%C3%A1rio%20de%20Estado.pdf> (17.11.2022).
- Torgal, Luís Reis.** 1981. *Ideologia Política e Teoria do Estado na Restauração*. Vol. I. Coimbra: Biblioteca Geral da Universidade.
- Wergiliusz.** 2004. *Eneida*. Tłum. T. Karyłowski, oprac. S. Stabryła. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Wilkinson, Alexander** et al. 2018. *Iberian Book Project*. Dublin: University College Dublin. <https://iberian.ucd.ie/index.php> (17.11.2022).
- Vieira, António.** 1854. *Obras do Padre António Vieira. Sermões*. Vol. I. Lisboa: Editores, J.M.C. Seabra & T.Q. Antunes.
- Xavier, Ângela Barreto e Cardim Pedro.** 2006. *D. Afonso VI*. Lisboa: Círculo de Leitores.